

Forord

I denne antologi har jeg samlet et internationalt udvalg af essays fra Montaigne til Susan Sontag. Det er tanken, at udvalget skal demonstrere essayets historie, livskraft og variation. Antologien rummer også en håndfuld svenske, norske og danske essays fra 1900-tallet for at give et vink om den skandinaviske tradition: noget om de nationale særpræg og relationerne til den store essay-tradition. Her følger nogle kommentarer til udvalget:

1. Det er et bredt udvalg i den forstand, at jeg ikke blot har medtaget afrundede og veldefinerede essays, men også uddrag af større arbejder, en forelæsning, et brev. Pointen med det er at vise, at essayistikken ikke kun består af en enkelt genre, dennes etablering og udvikling, men også – lige så væsentligt – af en slags impuls, en inspiration eller en *spirit*, som kan dukke op mange forskellige steder i det litterære landskab. Essayets historie består i høj grad af en udveksling mellem essayet som genre og essayet som *spirit*.
2. Det er et smalt udvalg i den forstand, at jeg har valgt ud fra mine egne præferencer og bestræbt mig på at finde essays, der er læsbare i dag. Det betyder også, at jeg har holdt mig til sprog, jeg selv kan læse og vurdere, dvs. engelsk, fransk og tysk foruden de nordiske sprog. Det giver sig formentlig udslag i et relativt snævert udvalg af verdens-essayistikken, om end man dog også kunne argumentere for at netop disse sprogområder har været de vigtigste i essayets historie.

Antologien indledes med *Essayet – en introduktion*, en sammenfattende introduktion til fænomenet essay, inklusive en række forskellige teoretiske ansatser og en litteraturliste. Herefter følger *Kommentarer til bogens essays*, der giver en udførlig introduktion til de enkelte essays og forfattere. De skandinaviske tekster introduceres her samlet land for land. Det har været min hensigt at levere en fungerende kommentar, der samtidig etablerer en historisk linje og dermed

opridser essayets historie. Bogens hoveddel er antologien med kernetekster fra 1580 til 2000. En lang række af disse tekster er her nyoversat til dansk. Svenske og norske tekster er ikke oversat. Det bør bemærkes, at forklarende noter er reduceret til et minimum.

Som et appendiks til antologien følger *Fire essays om essays* – fire kapitler i essayistisk ånd, der kan læses som en supplerende kommentar – hvor jeg diskuterer essayets tilbagevendende tematik, dets gestus og varianter, dets fænomenologi. Disse fire essays samt mine andre tekster er dygtigt oversat af Morten Visby.

Arne Melberg, Oslo/Gräsmark
2013

Arne Melberg (f. 1942) er professor emeritus i litteraturvidenskab ved Universitetet i Oslo. Han har publiceret 17 bøger og omtrent 80 videnskabelige artikler, senest monografier om Montaigne og Nietzsche og bøgerne *Å rejse og skrive* (om rejselitteratur), *Självskrivet* (om "selvfremstilling") og *Aesthetics of Prose*. Melberg har desuden skrevet skønlitteratur, rejsebøger og kulturjournalistik, særligt i Svenska Dagbladet.

Arne Melberg

Essayet – en introduktion

I 1961 blev bogen *Världens bästa essayer i urval* udgivet i Sverige. Den var på hen ved 800 store sider og rummede 115 essays eller essaylignende tekster fra Theofrast til Arthur Koestler over et tidsrum på cirka 2.250 år. Redaktøren, Magnus von Platen, konstaterer i sin indledning, at man umiddelbart konfronteres med et vanskeligt håndterbart problem, nemlig ”spørgsmålet om, hvad et essay egentlig er.” For antologiredaktøren er det et problem, der handler om udvælgelseskriterier: Definitionen på et essay er afgørende for, hvad der kan komme med i en essay-antologi. Problemet er genre-teoretisk, men også historisk: Hvor opstår essayet, hvordan udvikles det, hvordan og hvornår kommer det til afslutning, hvis det da ikke bare fortsætter, som det altid har gjort. Ej heller dette er let at afgøre, konstaterer von Platen: ”Essayets historie er aldrig rigtig blevet skrevet. Med tanke på de vanskeligheder, der er forbundet med et sådant forehavende, er det tvivlsomt, om det nogensinde vil ske.”

Det foreliggende projekt står over for samme problematik. Denne antologi er langt mindre omfattende end forgængeren, udvalget er desuden begrænset til de sprog, jeg selv behersker nogenlunde, hvilket har givet den en eurocentrisk profil. (Der findes teoretikere, som mener, at essaygenren *er* eurocentrisk. Jeg vil nøjes med at sige, at det er mig selv, der lider af denne begrænsning). Udvalget er endvidere afgrænset i tid: Det omfatter lidt over 400 år, fra slutningen af 1500-tallet til omkring år 2000, hvilket er sammenfaldende med den trykte skriftkultur, som vi kender den. Heri ligger en historisk pointe. Jeg deler bestemt von Platens betænkeligheder omkring vanskelighederne ved at skrive en essayets historie, men vil dog fremlægge i hvert fald to historiske hypoteser: Dels at der er en sammenhæng mellem essayet og det trykte skriftsprog, dels at essaygenren fluktuerer i tid, men også regionalt. Den kan kondenseres til en tydelig afgrænset genre, men den kan også flades ud, skrumpe ind eller ekspandere.

Overvejelser over fænomenet ’essay’ glider efter min mening alt for let og alt for hurtigt over i det ontologiske: ”spørgsmålet om, hvad et essay egentlig

er.” Jeg vil også selv komme til at dykke ned i dette spørgsmål, men først vil jeg i det mindste antydningvist opstille en historisk ramme gennem en række kommentarer til mine to hypoteser:

Essaygenren dateres normalt til Montaigne, der i 1580 som den første udgav noget, han selv kaldte ”essays”. (Mere herom i min introduktion Montaigne). Det betyder, at essayet tidsmæssigt er stort set sammenfaldende med de to andre store litterære frembringelser, der markerer en ny tid: Shakespeares dramatik og Cervantes’ roman. Af disse er især essayet betinget af det trykte skriftsprog: Montaigne skrev i dialog med sit eget bibliotek, og det samme gør hans mange efterfølgere. Fra 1700-tallet og frem bliver det trykte tidsskrift essayets vigtigste publikationsform, fra 1800-tallet i selskab med trykte essaysamlinger og antologier. Tidsskriftet er endnu den dag i dag et vigtigt medium for essayet, samtidig med at essayets medievilkår er under forandring. Gennem hele sin historie har essayet udvist en fantastisk tilpasningsevne, og *the essayistic spirit* har formået at vinde indpas i mange uventede sammenhænge; ikke desto mindre må man konstatere, at hele skriftkulturen og dermed også essayet fra omkring år 2000 har været og er under medialt betinget forandring. Det påvirker både det at skrive og at læse og ikke mindst en række af essayets klassiske elementer: forholdet til biblioteket og den historiske hukommelse – hvilket jeg reflekterer over flere steder i det følgende (f.eks. i slutsekvensen af kapitlet ”Hukommelsen” i *Fire essays om essays*).

Som genre kan essayet føres tilbage til Montaigne, men der findes naturligvis en hær af forløbere, der går helt tilbage til Theofrast eller Platon, ligesom efterfølgerne også har udviklet genren i mange forskellige retninger. I mit udvalg har jeg fundet frem til nogle tekster, der siger noget om genrens historiske udvikling, og det er meningen, at de tilsammen skal beskrive essayets historie og fænomenologi samt give et rids af den skandinaviske tradition. Det hører med til denne historie, at genren aldrig er stabil. Genren fik sin tydeligste prægning i England, hvor den fra 1700-tallet og frem til omkring midten af 1900-tallet blev afgrænset med henblik på udgivelse af essays i samlebind og antologier. Det er ligeledes i 1700-tallets England, at slægtskabet mellem essay og roman er mest udpræget. Her opfandt man endda underinddelinger såsom *periodical essays*, *moral essays* og *familiar essays*. I andre lande har essaygenren sjældent eller aldrig fremstået lige så tydelig, om end de essayistiske impulser har været almindelige i mange forskellige litterære varianter. Det skandinaviske essay tog sin begyndelse med Holberg, som dog ikke kaldte sine mest essaylignende tekster for essays, men derimod epistler, hvilket indikerer, at genren endnu ikke havde

fået fast form. Fra midten af 1800-tallet og navnlig i 1900-tallet vokser antallet af selvbevidste skandinaviske essayister, oftest med engelsk inspiration.

I løbet af 1900-tallet ekspanderer essayet i den forstand, at stadig flere tekster bliver kaldt essays: alt fra skolestile til videnskabelige afhandlinger. Samtidig – og måske netop derfor – øges behovet for at definere og dermed genrebestemme essayet: I 1900-tallet ser man en strøm af forsøg på at adskille det ”rene” og ”egentlige” essay fra især de u-rene og u-egentlige former. I nærværende udvalg er Theodor Adornos ”Essayet som form” et fremtrædende eksempel på dette. Samtidig kan man konstatere, at essayisterne ofte og gerne diskuterer, hvad det er, de skriver: Det er noget, man har været optaget af lige siden Montaigne og frem. Selvrefleksion finder man næsten overalt i litteraturen, men måske allertydeligst i netop essayet.

Essaygenren udvider sig – eller er det måske bare de ”u-egentlige” essayformer, der vinder større udbredelse? Denne mistanke plager essayets teoretikere, hvilket jeg vil forsøge at vise gennem en sammenfatning af nogle af dem. En anden knap så generende mistanke er, at essayistikken infiltrerer andre skriveformer, således at *the essayistic spirit* dukker op i f.eks. romaner, deciderede digte og alle hånde såkaldt sagprosa – denne tanke og formulering er blevet lanceret af en interessant teoretiker, Claire de Obaldia, som jeg skal komme tilbage til. En sådan tendens kan opfattes som en sejr for essayistikken – eller som et udtryk for essayet som et dybest set parasitært eller måske ligefrem imperialistisk foretagende. Begge varianter er repræsenteret blandt teoretikerne.

Mine egne overvejelser over, hvad et essay egentlig er, hvordan genren kan afgrænses (hvis den altså kan afgrænses), og hvordan dets historie ser ud, udfoldes flere steder i bogen. Jeg har allerede været lidt inde på de historiske betingelser ovenfor, og der vil være mere at finde i *Kommentarer til bogens essays*. I *Fire essays om essays*, der afslutter bogen, forsøger jeg at fremskrive essayets karakteristika, og jeg behandler de temaer, jeg opfatter som centrale for essayistikken. Jeg er kommet frem til, at det er denne så at sige sporadiske præsentation af essayets historie og fænomenologi, der stemmer bedst overens med essayets som oftest løse organisation, dets karakter af et åbent og uafsluttet eksperiment.

Her i denne indledning vil jeg dog også gøre noget knap så essayistisk: præsentere og sammenfatte nogle af 1900-tallets vigtigste bidrag til teorien om essayet. Jeg har valgt syv bidrag, der på forskellig vis forsøger at afgrænse fænomenet ’essay’ og den essayistiske virksomhed og tilsammen indvarsler den moderne teori om essayet.

Georg Lukács: "Über Wesen und Form des Essays: Ein Brief an Leo Popper" (1911)

Dette essay, udformet som et brev, indgår i Lukács' tidlige arbejde *Die Seele und die Formen* (da. *Sjælen og formerne*). Det er et "essay-essay" – et essay, som handler om essays – der har været en vigtig inspiration for den tyske teoridannelse, hvilket også fremgår af det essay af Theodor Adorno, der er medtaget her i antologien. I min præsentation af Adorno kommer jeg ind på denne forbindelse. Lukács etablerer en emfatisk kobling mellem essay og kritik – en kritik, der "taler mest om billeder, bøger og tanker"¹ – og insisterer på, at det kritiske essay er en kunstform. Derfor gør han sig store anstrengelser for at differentiere essayet fra videnskaben: For videnskaben handler det om indhold, fakta, sammenhæng, hvorimod det for kunsten drejer sig om form, sjæl og "skæbne" (*Schicksal*). Det gælder naturligvis ikke de "nyttige" skrifter, som "uberettiget" kaldes essays, men kun "sande" essays såsom "Platons dialoger og mystikernes skrifter, Montaignes essays og Kierkegaards imaginære dagbogsblade og noveller."² (Eksemplerne viser, at Lukács sigter til de essayistiske impulser, essayets platoniske ideal simpelthen, og ikke til genrens faktiske historie).

Kritiker-essayistens "skæbne" handler om at opdage det øjeblik, hvor "tingen bliver form". Essayisten hæver blikket op over det særlige og fokuserer på det almene: I stedet for at tage fat i et enkelt digt behandler han selve digtningen, digtningens form og det "allerede formede". Essayisten søger sandheden, men "ligesom Saul, der gik ud for at lede efter sin fars hunæsler og fandt et kongerige, således vil essayisten, som virkelig er i stand til at søge sandheden, ved vejs ende finde det mål, han ikke søgte, nemlig livet."

Essayet er ikke et resultat, men en "ankomst", en "forløber", en "proces". Dette forhold etablerer en fundamental ironi: Essayisten skriver "i anledning af" og "på vegne af", om andre og andet, og er således i den henseende ganske beskeden. Men hans sigte er alt andet end beskeden. Han ved, at vejen er målet, og netop derfor kan han stille os målet – formen, livet – i udsigt.

Virginia Woolf: "The Modern Essay" (1925)

Woolfs essay indgår i samlingen *The Common Reader – First Series*, men har rod i en anmeldelse, hun skrev i 1922. Ligesom Lukács skriver Woolf et essay om essays, men uden den metafysik, der kendetegner Lukács. Til gengæld er Woolf

1 Georg Lukács, *Sjælen og formerne*, overs. Hans Jørgen Thomsen, Kbh. 1979, s. 22.

2 Lukács, s. 12.

opmærksom på en instans, man sjældent hører noget til i den tyske tradition: læseren. Genstanden for Woolfs anmeldelse er fembindsværket *Modern English Essays*. I 1800-tallets England var det blevet meget almindeligt at udgive essay-antologier, og det viser, at essayet efterhånden var blevet stabiliseret som en litterær genre. Woolfs ambition er så at sige at gøre essayet endnu mere litterært og dermed kvalificere det til den modernistiske poetik, hun selv var i færd med at udvikle. Som det fremgår af Woolfs bidrag til denne antologi, samt af min præsentation, afprøvede hun op gennem 1930'erne en række forskellige strategier i det øjemed. Her, i 1925, handler det først og fremmest om *stil*: Essayistens vigtigste egenskab er at *kunne skrive*.

Skrive hvordan? Woolfs svar lyder: Essayisten må skrive ”rent”: ”Der er ikke plads til litterære urenheder (*the impurities of literature*) i et essay.” Den slags kan man tydeligvis tillade sig i en roman, men i essayet, hvor ”grænserne er så strikte”, må alt fremstå akkurat, som det er: ”Fakta må figurere nøgne.” Man bemærker, at Woolf i sin iver efter at kvalificere essayet litterært bryder med hele den tradition, der definerer essayet som en åben og grænseoverskridende virksomhed. Man bemærker også, at Woolf modstiller essayet med ”litteratur”: Vi befinder os i den litteraturhistoriske epoke, hvor ”litteratur” var ved at blive afgrænset til *fiction* – og essayet, som ellers kan være alt muligt, kan ikke være *fiction*.

Men der findes også et andet princip, som kan konkurrere med det stilistiske krav: Essayet skal ganske enkelt ”fornøje”, give *pleasure*. Det gør essayisten yderst følsom over for sine læsere, over for *the public opinion*. Hvis essayet er blevet alt for løst i konturerne, alt for ”urent” – hvilket Woolf har en mistanke om – så skyldes det, at dets offentlighed på én gang er blevet mere omfattende og mere disparat. Det betyder ingenlunde, at der er mindre behov for essays, snarere tværtimod. Woolf afslutter derfor sin anmeldelse med et ønske om, at samtidens essayister – hvortil hun sikkert henregner sig selv – må få læsere, der gør det muligt at skrive så ”rent”, som genren kræver. Kravet om stil – at skrive godt – må forenes med læserens krav på nydelse. Og det betyder, at essayistens personlige udtryk, hendes stil, må overskride grænsen til det private og personlige. Det forudsætter den ”stædige overbevisning, der løfter ligegyldige ord ud af privatsprogets tåger og ind i det rige, hvor der hersker et bestandigt ægteskab, en bestandig forening. Denne definition er lige så vag som alle andre, men det gode essay må have denne egenskab af bestandighed; det må indhulle os i sit tæppe, men det må være et tæppe, der omslutter og ikke udelukker os.”

Gerhard Haas: "Essay" (1969)

Dette er en introduktionsbog, som præsenterer og opsummerer en række holdninger til og teorier om essayet. Haas skriver ikke selv essayistisk, men nøgternt, tilforladeligt og komprimeret. I lighed med flere andre repræsentanter for den tyske tradition, fra Lukács til Adorno, interesserer han sig for essayets forhold til videnskaben. Han støtter sig især til filosofen Max Bense, som i en række essays fra omkring 1950 modificerer modsætningen mellem essay og videnskab ved at skelne mellem en *feingeistig* (videnskabelig) og en *schöngeistig* (poetisk) essayistik: Essayet kan med andre ord være videnskabeligt sandhedssøgende, men det kan også være litterært. Den litterære essayistik kan ydermere være såvel prosaisk som lyrisk; med inspiration fra Kierkegaard udpeger Bense essayet til et "konfinium", et grænseland, der omfatter såvel poesiens æstetik som prosaens etik. Med Benses hjælp foreslår Haas således en distinktion mellem forskellige essaytyper, hvilket går igen hos en række teoretikere; Lukács skelnede, som vi så, mellem "sande" og blot "nyttige" essays, mens Woolf skelnede mellem "rene" og "urene". Under opslagsordet 'essay' i *Dictionary of World Literature* (red. J.T. Shipley) fra 1953 inddeles essays i "formelle" og "uformelle" – det "formelle" essay antages at trække i videnskabelig og det "uformelle" essay i litterær retning. Også essayets historiske grundlæggere kan inddeles efter dette mønster: Montaigne kan siges at stå for en "uformel" eller "meditativ" variant, Bacon for en "formel" eller "argumentativ".

Haas' præsentation er analytisk, snarere end historisk, men han gør en interessant undtagelse på sidste side under overskriften "Essay og samfund". Her konstaterer han, at der ikke blev skrevet nogen tyske essays af betydning i nazi-årene, og at det heller ikke lader til, at der bliver skrevet nogen i 1960'ernes DDR, som var Haas' samtid. Konklusionen er, at "essayistikken blomstrer op, når der forefindes en åndeligt og socialt udviklet kultur, hvor 'gensidighedsfølelsen' kan udvikles til fulde." Essayet er nemlig "fællesskabsopbyggende" – en optimistisk variant af den iagttagelse, som mange andre har gjort (f.eks. Virginia Woolf, se ovenfor): At essayet altid inddrager læseren. Samme iagttagelse burde også kunne gives en historisk-politisk drejning ved at sige, at essayet forudsætter et demokrati efter klassisk europæisk tilsnit – hvilket Haas dog nøjes med at antyde).

Det tungeste afsnit af Haas' fremstilling er et katalog over essayets "kendetegn og topoi". Haas anfører 12 sådanne kendetegn, som skal forestille at kunne udvikles til en essayistisk fænomenologi. Her indskrænker jeg mig til en hurtig sammenfatning. 1: *Vandring, omvej, afvigelse, associativ tankegang* – et

hyppigt tilbagevendende topos, som er nært beslægtet med forestillingen om essayistikken som ”åben” og ”processuel”. 2. *Samtalekarakter og dialogisk struktur* – et topos, som formentlig er tæt forbundet med forestillingen om essayet som knyttet til demokratiske strukturer. Haas indskrænker sig dog til at associere 1600- og 1700-tallets salonkultur med en essayistisk ”forform”. 3. *Processualitet*, og 4. *Åben form*. Begge dele handler om form som fremstillingsmåde snarere end som resultat. 5. *Dialektisk virkelighedsopfattelse*, og 6. *Approximation. Perspektivisme. Subjektivitet*. Haas kombinerer her to karakteristika: Der er for det første den essayistiske indstilling, som jeg i forskellige sammenhænge har kaldt perspektivisme (se f.eks. præsentationerne af Nietzsche og Arendt), dvs. evnen til at se virkeligheden fra forskellige vinkler, at kunne se tingene med andres øjne, at tage udgangspunkt i den tanke, at intet menneskeligt er en fremmed. For det andet er der den subjektivitet, der handler om essayistik som selvfremsstilling og selvportræt. 7. *Variation. Eksperiment*. 8. *Frihed fra system*. 9. *Modenhed. Skepsis*. 10. *Frihed. Leg*. Alle disse positivt ladede karakteristika orienterer sig mod egen-skaber, der lige så vel kunne beskrives negativt, som en mangel på systematik, et fravær af forpligtende stillingtagen, upålidelighed. Alle tilskrives de normalt den ”meditative” pol snarere end den ”argumentative”. Om det så er positivt eller negativt: Distancen til systematik – det være sig retorisk, filosofisk eller litterær systematik – er et tilbagevendende element af den essayistiske tradition. 11. *Kritik* og 12. *Omformning af det gestaltede*. Disse karakteristika er overtaget fra Lukács og går igen hos Adorno. For Haas er dette udelukkende positivt: Essayets kritiske bearbejdning af det i forvejen udformede er ”livsnødvendig for en frihedsbaseret kultur”.

Réda Bensmaïa: *Barthes à l'Essai. Introduction au texte réfléchissant* (1986)

Bensmaïas bog handler om Roland Barthes, men udvikler samtidig et ganske udførligt ræsonnement om essayet som den ”reflekterende tekst”. Som man kan forvente i en bog fra den tid – 1980’erne – indskriver Bensmaïa essayet i den aktuelle franske diskussion om tekstualitet ved hjælp af teoretikere som Deleuze, Derrida, Lacoue-Labarthe og Barthes selvfølgelig. Det, der interesserer Bensmaïa ved den ”essayistiske skrivemåde” (*l'écriture essayistique*), er essayets ”maksimale åbenhed”, som betyder, at det overskrider ”ethvert forsøg på klassifikation, reduktion eller afgrænsning”. Denne ”livlige” teksttype mangler en ”bestemt afsender, mangler et fast emne eller tema, mangler ligefrem en bestemt modtager. Der er tale om en tekst, der ikke lader sig klassificere, og som gør det vanskeligt at besvare det klassiske spørgsmål: Hvad er genren? Man ved ikke, om

den hidrører fra en poetisk, retorisk, æstetisk, historisk eller filosofisk orden. Eller fra alle disse ordener på én gang.”

Når Bensmaïa betegner essayet som en ”reflekterende” tekst, er det for at sige, at essayet ikke er en blandingsform, men nærmere en kompleks ”mutation”; blandt de litterære genrer er essayet den ”andet-hed” (*Altérité*), hvori alle andre genrer kan spejle sig. Dets vigtigste retoriske egenskab er ikke, som i klassiske tekster, *inventio* eller *dispositio*, men snarere *complicatio*: Essayet skaber uorden i systematikken og sin egen fremstilling; essayet kræver en læser, der accepterer en tekst, som ikke er enhedslig eller monologisk. Når Bensmaïa så alligevel skal forsøge at sætte ord på essayets organisatoriske princip, vælger han (i forlængelse af Barthes) ’krop’. Han skynder sig at sige, at det naturligvis ikke er et ord, der beskriver nogen konkret størrelse eller noget totaliserende eller syntetiserende princip, men et ”esoterisk” ord, som (med en formulering fra Jacques Lacan) ”ikke er til stede”.

Man hæfter sig ved, at Bensmaïa er fuld af forbehold over for sine egne beskrivelser og bestemmelser af essaygenren. Når han alligevel vælger *krop*, åbenhed, andet-hed osv., forsøger han ikke desto mindre at afgrænse den ikke-afgrænselige genre med termer, som faktisk har været almindelig udbredte lige siden Montaigne og frem. Egentlig mangler der kun en bestemt fransk term, som var særdeles vigtig for Montaigne og har været meget betydningsfuld i essayets historie, men som helt ufortjent kom i miskredit i 1980’erne: *expérience* – som på fransk både kan betyde ”eksperiment” og ”erfaring”, og derfor meget fint sammenfatter, hvad man kunne kalde essayets grundlag.

Graham Good: *The Observing Self. Rediscovering the Essay* (1988)

Hvor erfaringen er fraværende som begreb og instans i den franske 80’er-diskussion om tekst(ualitet), der artikuleres af Bensmaïa, da er den til gengæld påfaldende nærværende i Graham Goods udførlige gennemgang af essayets og essayteoriens historie og aktualitet. Og det er heller ikke specielt overraskende: *Experience* har været et nøglebegreb i engelsk tænkning lige siden Bacon, som jo også indledte den engelske essayistik. Good slår fast, at essayisten henter sin autoritet netop i sin egen *experience*, og at det gør essayet til ”en form for personligt vidnesbyrd”. Essayets historie udfolder sig parallelt med de tankerevolutioner, der markeres af Descartes’ filosofi og Bacons videnskabelige empiri: I lighed med disse er essayet ”frit i sine iagttagelser og låner ikke autoritet fra tradition og doktrin. Men til forskel fra disse forsøger essayet ikke at etablere en ny disciplin på dette nye grundlag.” Essayet modsætter sig nemlig systematik og

organisation; essayet udmærker sig derimod ved ”at møde en åben virkelighed med et åbent sind”. Essayet ligner filosofien og videnskaben ved det, at den gør fordring på sandhed; men for essayet drejer det sig blot ikke om en ”permanent sandhed. Essayets sandheder er partikulære og handler om her og nu. Essayet er ligeglad med andre tider og steder. Descartes ville skabe et nyt grundlag for viden, men essayet begynder forfra hver gang.” Essayet er proces, hvorimod den systematiske tænkning søger et produkt.

Ligesom repræsentanterne for den tyske tradition (Lukács, Bense, Adorno) forsøger Good således at holde videnskab og essayistik adskilt, eller rettere at finde den mellemgrund, hvor sandhedssøgen forenes med stil. Essayet er kendetegnet ved, at ”hverken tankernes orden eller tingenes orden har absolut dominans. Den ene side afbrydes hele tiden af den anden, ligesom begge sider også hele tiden samarbejder med hinanden.” Good forsøger også at modificere den modsætning mellem essay og fiktion, som var vigtig for eksempelvis Virginia Woolf. Han ser essayet som en særlig form for *fiction*, hvor ”helten” som oftest er en ”vandringmand” eller en *spectator*, en *observer* – sådan hed jo også nogle af de engelske 1700-talstidsskrifter, hvor essayet udvikledes. Essayet ligger tæt op ad brevet og skitsen: Alle hører de til øjeblikkets kunst. Essayet udviklede sig parallelt med romanen i 1700-tallet, men til forskel fra romanen tilsigter essayet ikke et resultat eller et *plot*, men derimod en uafsluttet og uafsluttelig proces.

Good udvælger fire hovedtyper af essays: rejsebeskrivelsen, det moralske essay, det kritiske essay, det selvbiografiske essay (*the travel essay, the moral essay, the critical essay, and the autobiographical essay*) – med temaer som steder, bøger, billeder, sæder, erindringer. Han finder, at alle disse former lever i bedste velgående i samtiden med *the moral essay* som eneste undtagelse: ”Denne synes at være havnet et sted mellem akademisk filosofi og journalistik, og ingen af disse efterlader nævneværdigt spillerum for essayistik.” Det er en interessant iagttagelse, eftersom *the moral essay* kan betragtes som essayistikkens urform, med rejsebeskrivelsen, kritikken og selvbiografien som beslægtede udviklinger. Går man frem i tiden, til det 21. århundrede, bliver denne tendens yderligere forstærket: Vi ser stadig mange essayistisk udformede rejsebeskrivelser, kritiske øvelser (især inden for litteratur) og selvbiografier – hvorimod den moralske betragtning forekommer at være blevet reduceret til et spørgsmål om at ”synes” eller ”kunne lide”. Som øjeblikkets kunst er essayistikken dermed blevet reduceret til øjeblikkelige indfald – undervejs har man mistet alt det, der til gengæld kan bevares gennem rejsebeskrivelsen, kritikken og erindringen.

John Snyder: "On and of the Essay as Nongenre" i *Prospects of Power. Tragedy, Satire, the Essay and the Theory of Genre* (1991)

Snyders udførlige kapitel om essayet som "ikke-genre" indgår i en genreteoretisk diskussion, der adskiller sig fra de fleste andre ved at inddrage "magt"-aspekter i det litterære udtryk. Tragedien ser han som den litterære form, der er stærkest knyttet til magt og i den forstand politisk – tragedien er også den mest veldefinerede genre. Dens komplement, satiren, kalder han en *semigenre*, hvorimod essayet er dens direkte modsætning og i den forstand en *non-genre*. Essayet har en slags identitet, selvom det ikke har noget program for identitet. Det handler om at "afprøve forbindelser, at desorientere, at lege, at give afkald på sig selv ved at konstruere en stemme ud af endeløs diskurs med henblik på at afdække det, der er *tilbage*, når modsætninger og mangfoldighed har destrueret det, man troede der var." Essayets kvasi-politik består i at oprette et foranderligt rige: Ordets rige. Essayet har ingen substans, men det har en *røst*, nærmere bestemt: en gammelmandsrøst. Det vigtige for denne røst er ikke, hvad den siger, men selve det, at den siger noget – essayistens credo lyder derfor: *Keep writing*.

Snyder finder varianter af den essayistiske "røst" hos Cicero (navnlig dennes *De senectute* (da. *Om alderdommen*) og frem for alt – som alle andre essayteoretikere – hos Montaigne, især det lange essay fra 3. Bog, "Om nogle vers af Vergil". Denne tekst læser Snyder som en pendant til Cicero, delvis fordi den handler om alderdommens tilbagetrækning fra livets aktiviteter, men først og fremmest fordi den handler om *sex*. Sex er nemlig instrumentelt for Montaignes essayistiske projekt og i øvrigt en "perfekt metonymi for hele genren"; essayets sprog er "erotiseret af essayets gammelmandsrøst" som et vitaliserende projekt. Den ubestændighed hos gudinden Venus, som Montaigne vier stor opmærksomhed i det aktuelle essay, er også en metonymi, nemlig for "oldingens puls, som Montaignes *essai*-røst forsøger at vække med Ordets erotik"; alderdommens tilbagetrækning slår dermed om i fornyet aktivitet. Dette erotisk inspirerede blik på Montaigne forklarer dennes essays som åbne, processuelle, forklarer hans projekt som at vække liv gennem røst og ord, forklarer hans politik som kroppens politik.

Snyder fortsætter opridsningen af essayets anti-politik gennem Bacon, Machiavelli, Nietzsche og ikke mindst Rousseau og Emerson. Hos Rousseau handler det om hans *Rêveries*, hans sidste arbejde *Den ensomme vandrers drømmerier*, en tekst, som Snyder vurderer som essayistisk sammensat af "ord, der udsiges for at opretholde stemmen, for at holde liv i selvet." Det er med andre ord ikke et lige så erotisk betinget essay som det, Snyder fandt hos Montaigne, men sna-

rere et forsigtigt vitalistisk forsøg på at finde tidens puls i ”den kontinuerlige prosas irregulære impuls”. Ikke mindst handler det om to af essayistikkens tilbagevendende topoi: tilbagetrækningen og ensomheden. Tilbagetrækningen fandt Snyder allerede hos Cicero, i dennes syn på alderdommen som en retræte, og senere i Montaignes berømte tilbagetrækning til tårnet, biblioteket og skrivningen. Rousseaus tilbagetrækning indgår i et samspil med en proklameret ensomhed, hvor essayisten/vandringsmanden ikke har nogen anden samtalepartner end sig selv – hvilket ifølge Snyder er udtryk for den essayistiske røsts selvtilstrækkelighed. Hos Emerson handler det derimod om *stil*: ”Emersons essay er stil,” hvilket gør, at hans tekst bliver ”prætekst, kontekst og intertekst, bliver omni-tekst. Emersons essayisme er intet andet end tekstualisme.” Dens sigte er i modsætning til Montaignes *keep writing* snarere rettet mod læseren: *keep reading!*

Snyders så at sige vitalistiske syn på essayet efterlader sig dermed følgende versioner af den essayistiske magtudøvelse: Bliv ved med at leve! Bliv ved med at skrive! Blev ved med at trække vejret! Bliv ved med at læse!

Claire de Obaldia: *The Essayistic Spirit. Literature, Modern Criticism, and the Essay* (1995)

De Obaldias bog er en gedigen gennemgang af essayet som genre og fænomen med særlig vægt på essayets forbindelser til romanen og ”litteraturen” i det hele taget: Hun vier således et kapitel til ”Romaner *uden egenskaber*”, navnlig Musil, og et afsluttende kapitel til ”Borges, eller *the essayistic spirit*”. I det lange indledningskapitel behandler hun essayet som ”potentiel” litteratur (*”Literature in potentia”*) med særligt fokus på det intrikate forhold mellem essayet som afgrænset genre og essayet som *spirit*, *modus* eller impuls. Groft sagt finder hun essayet tydeligst afgrænset i den engelske tradition, den essayistiske ånd tydeligst på færde i Montaignes essays og i den Montaigne-inspirerede tradition og endelig den essayistiske impuls tydeligst udviklet i tysk teori fra romantikken og frem (med Lukács og Adorno som hovedeksponenter). Opfattelsen af essayet (tillige med biografi, dialog, historie) som ”potentiel” litteratur finder hun imidlertid formuleret i en engelsk genrediskussion, Alastair Fowlers *Kinds of Literature* (1982). Det er ligeledes Fowler, der forsyner hende med distinktionen mellem *kind* og *mode*, hvilket bedst kan oversættes med henholdsvis ”genre” og ”modus”.

De Obaldias hovedargument er, at essaygenren typisk betragtes og defineres i lyset af essayet som *modus* (som impuls og *spirit*). At essaygenren betragtes som ubestemmelig, åben, grænseoverskridende, som en anti-genre eller en ikke-genre

eller som en hybrid, kan forklares med, at essayet opfattes som "potentiel" litteratur, som noget, der *endnu ikke* er blevet litteratur eller kun er en skitse af den fiktionsverden, der er den "rigtige" litteratur. Især romanen, der som bekendt deler historiske forudsætninger med essayet (i det mindste i 1700-tallet), kan opfattes som "latent" i essayet – der så at sige bliver en "repetition" inden for den kommende roman, en "para-tekst", et forord eller et råmateriale, som er ved at udvikle sig til fiktion. På den anden side kan især 1900-tallets romaner opfattes som "essayistiske": ikke som repræsentanter for essaygenren, men som agerende i en essayistisk modus (Proust og Musil er fremtrædende eksempler). Den essayistiske impuls eller essayismen som modus kan faktisk, understreger de Obaldia, indgå i alle tænkelige litterære ytringer, og i den forstand kan essayismen opfattes som en matrice for eller slet og ret et vink om litteraturens væsen.

I den essayistiske impuls' perspektiv kan det konkrete essay opfattes som en perverteret forvrængning af det "sande" eller "rent" essayistiske. Det Montaigne-inspirerede essay forsøger imidlertid at få essaygenren og essayismens *spirit* til at harmonere. Det sker i praksis i dag, skriver de Obaldia i 1995, i en hel del moderne filosofi, f.eks. med og hos Derrida, om end denne dog ikke diskuterer fænomenet essay eksplicit.³ Frem for alt lanceres en slags meta-essayistik under den tyske romantik, hvor den utopiske forhåbning om en "universel" og altoverskridende litteratur går i samspil med opfattelsen af essayet som "potentiel" litteratur. Denne meta-essayistik går igen i både essayistiske dannelsesromaner som Goethes *Wilhelm Meister* og i filosofiske dannelsesrejser som Hegels *Phänomenologie des Geistes*. I dette perspektiv er essayets modus, *the essayistic spirit*, i en vis udstrækning forbilledet for 1990'ernes filosofiske og litterære kritik – essayet som "akkurat i sin egenskab af marginal genre kan overskride de traditionelle generiske studiers kanoniske oppositioner og nærme sig spørgsmålet om selve 'litteraturen'." Det handler om oppositioner som virkelighed/fiktion, seriøs/frivol, bogstavelig/metaforisk, hel/fragmentarisk, mundtlig/skriftlig, diskurs/fortælling, kritik/litteratur, litteratur/filosofi – flydende modsætningspar, som essayet kan overskride i sin egenskab af marginal og "potentiel" litteratur.

3 På det punkt tager hun imidlertid fejl: Derrida diskuterer genre-problematikken meget indgående i "La loi du genre" fra 1986 (da. "Genrens lov" 2009), og Montaigne og essayistikkens forudsætninger tager han op i *Politiques de l'amitié* (1994) – hvilket Kuisma Korhonen følger op på i afhandlingen *Essaying Friendship* fra 1998.

*

Min egen version af essayets teori og historie ses i den følgende *Kommentarer til bogens essays* og bliver yderligere bearbejdet i de afsluttende *Fire essays om essays*. Den mest enkle sammenfatning lyder sådan: Essayet har en historie – det opstår, forandres, fluktuerer. Dets historie følger trykkekunstens og dets fremtid, i det omfang det har en, er betinget af skriftkulturens udvikling. Op gennem sin historie fortættes essayet undertiden til en genre, men samtidig bliver essaygenren hele tiden stimuleret og provokeret af *the essayistic spirit*. Denne ånd er sejlivet, og selvom essaygenren er et historisk fænomen, der er underlagt forandring og for så vidt helt kan forsvinde, er jeg overbevist om, at essayisterne vil blive ved med at skrive og essaylæserne blive ved med at læse.

Litteratur om essays

- Adorno, Theodor: "Der Essay als Form". I *Noten zur Literatur I*. Frankfurt 1958.
- Bachmann, Dieter: *Essay und Essayismus. Benjamin, Broch, Kassner, H. Mann, Musil, Rychner*. Stuttgart 1969.
- Bense, Max: "Über den Essay und seine Prosa". I *Merkur* nr. 3, 1947.
- Bensmaïa, Reda: *Barthes à l'Essai. Introduction au texte réfléchissant*. Tübingen 1986.
- Berger, Bruno: *Der Essay: Form und Geschichte*. Bern 1964.
- Boetcher Joeres, Ruth-Ellen & Mittman, Elizabeth (red.): *The Politics of the Essay: Feminist Perspectives*. Bloomington 1993.
- Butrym Alexander J. (red.): *Essays on the Essay: Redefining the Genre*. Georgia 1989.
- Chevalier, Tracy (red.): *Encyclopedia of the Essay*. London 1997.
- Derrida, Jacques: "La loi du genre". I *Parages*, Paris 1986.
- Derrida, Jacques: *Politiques de l'amitié*. Paris 1994.
- Eldelin, Emma: "Vid tänkandets gränser: om Peter Nilsson essayistik". *Samlaren* 2008.
- Eldelin, Emma: "Jaget och världen: om essäns personliga röst". I *Horisont* nr. 4, 2009.
- Eldelin, Emma: "Essayisten som generalist: forfatterroller og offentlig auktoritet hos tre samtida essayister". I *Tidskrift för litteraturvetenskap* nr. 3-4, 2009.
- Forsdick, Charles & Stafford, Andrew (red.): *The Modern Essay in French: Movement, Instability, Performance*. Frankfurt 2005.
- Fowler, Alastair: *Kinds of Literature: An Introduction to the Theory of Genres and Modes*. Oxford 1982.
- Friedrich, Hugo: *Montaigne*. Bern, München 1967.
- Glaudes, P. (red.): *L'Essai: Métamorphoses d'un genre*. Toulouse 2002.
- Glaudes, P. & Louettes, J.-F.: *L'Essai*. Paris 1999.
- Good, Graham: *The Observing Self. Rediscovering the Essay*. London & New York 1988.

- Grepstad, Ottar m.fl. (red.): *Essayet i Norge. Fjorten riss av ein tradisjon*. Oslo 1982.
- Haas, Gerhard: *Essay*. Stuttgart 1969.
- Hamburger, Michael: "Essay über den Essay". I *Akzente* nr. 12, 1965.
- Hansson, Gunnar D.: "Columbi enkrona. Behövs poetik? Finns det regler?" Tilgået på: http://litterargestaltning.gu.se/docs/handledardocs/gdh_essayer.pdf.
- Harrison, Thomas: *Essayism: Conrad, Musil and Pirandello*. Baltimore 1992.
- Henricsson, Per-Arne: "Inledning". I *Essäer: Från Montaigne till Ekelöf*. Stockholm 1996.
- Hägg, Gøran: *Övertalning och underhållning. Den svenska essästiken 1890-1930*. Stockholm 1978.
- Jensen, Thorkild Borup: *At tænke uden styrthjelm og knæbeskyttere: om essayet som genre og det danske essay i det 20. århundrede*. København 1999.
- Johannesen, Georg: "Holberg og essayet". I Ludvig Holberg: *Essays*. Oslo 1977.
- Klaus, Carl H. & Stuckey-French, Ned (red.): *Essaysists on the Essay. Montaigne to Our Time*. Iowa 2012.
- Korhonen, Kuisma: *Essaying Friendship: Friendship as a Figure for the Author-Reader Relationship in Essayistic Textuality, from Plato to Derrida*. Helsinki 1998.
- Lopate, Philip (red.): *The Art of the Personal Essay*. New York 1995.
- Lukács, Georg: "Über Wesen und Form des Essays: Ein Brief an Leo Popper". I *Die Seele und die Formen*. Berlin 1911 (da. *Sjælen og formerne*).
- Melberg, Arne: *Michel de Montaigne*. Oslo 2000.
- Melberg, Arne: "På spaning efter en okänd genre". I Beata Agrell & Ingela Nilsson (red.): *Genrer och genreproblem: teoretiska och historiska perspektiv*. Göteborg 2003.
- Melberg, Arne: "Essayistens livsrum". I *Bøygen* nr. 2, 2010.
- Møller, Hans Erik: "Hybridens princip". I *Ord & Bild* 1994: 4.
- de Obaldia, Claire: *The Essayistic Spirit. Literature, Modern Criticism, and the Essay*. Oxford 1995.
- von Platen, Magnus: "Essayn". I *Skandalen på operakällaren och andra essayer*. Stockholm 1996.
- Rohner, Ludwig: *Der deutsche Essay: Materialien zur Geschichte und Ästhetik einer literarischen Gattung*. Neuwied 1966.
- Schärf, Christian: *Geschichte des Essays: von Montaigne bis Adorno*. Göttingen 1999.
- Snyder, John: "On and of the Essay as Nongenre". I *Prospects of Power. Tragedy, Satire, the Essay and the Theory of Genre*. Kentucky 1991.
- Starobinski, Jean: *Montaigne en mouvement*. Paris 1983.
- Wolf, Virginia: "Montaigne", "Addison", "The Modern Essay". I *The Common Reader*. London 1925.
- Zima, Peter V.: *Essay / Essayismus. Zum theoretischen Potenzial des Essays: Von Montaigne bis zur Postmoderne*. Würzburg 2012.

Web

www.essays.quotidiana.org.